

RAAD VOOR DIERENAANGELEGENHEDEN

DIERWAARDIGE
VEEHOUDERIJ:
HOE DAN?

ZESDE VAARKAMPLEZING, 10 OKTOBER 2024, GEERTEKERK UTRECHT

RAAD VOOR DIERENAANGELEGENHEDEN

DIERWAARDIGE VEEHOUDERIJ: HOE DAN?

ZESDE VAARKAMPLEZING, 10 OKTOBER 2024, GEERTEKERK UTRECHT

Universiteit
Utrecht

RAAD VOOR DIERENAANGELEGENHEDEN

In de hal van de Utrechtse Geertekerk ligt een stapel boekjes met daarin een zienswijze van de Raad voor Dierenaangelegenheden (RDA) uit 2021: *Dierwaardige veehouderij*. “Daar is het allemaal mee begonnen,” zal voorzitter Jan Staman later deze middag tegen het publiek van de zesde Vaarkamplezing zeggen. Hij verwijst vooral naar de zes leidende principes die de RDA in *Dierwaardige veehouderij* heeft geformuleerd: erkenning van de intrinsieke waarde en integriteit van het dier, goede voeding, goede omgeving, goede gezondheid, natuurlijk gedrag en een positieve emotionele toestand.

Die leidende principes hebben de afgelopen jaren steeds meer wortel geschoten. Ze staan bijvoorbeeld sinds mei 2024 in de Wet dieren. Daarnaast is er tijdens het vorige kabinet, Rutte IV, een convenantraject van start gegaan. Daarin maken sectorpartijen, brancheorganisaties, Dierenbescherming en het ministerie van LNV afspraken om samen verder te werken aan een dierwaardige veehouderij. Ook het huidige kabinet en de Tweede Kamer steunen deze ontwikkeling. Uiteindelijk moeten de zes leidende principes in 2040 centraal staan in de dagelijkse praktijk van de veehouderijbedrijven, de markt en de keten.

Maar zover is het nog lang niet. Bas Rodenburg, hoogleraar dierenwelzijn aan Universiteit Utrecht en RDA-lid, vertelt vandaag aan de ruim tweehonderd bezoekers van de Vaarkamplezing eerst hoe een dierwaardige veehouderij eruit zou kunnen zien. Daarna legt Katrien Termeer, hoogleraar bestuurskunde Wageningen aan University & Research, uit hoe maatschappelijke problemen op bestuurlijk niveau veranderd kunnen worden. En vervolgens reageert een panel met Vera Bavinck (pluimveedierenarts en oprichter KipUp), Roy Meijer (voorzitter Nederlands Agrarisch Jongeren Kontakt) en Elbert Roest (voorzitter Convenant dierwaardige veehouderij) op de twee lezingen en op elkaar.

Henk Vaarkamp zou ervan genoten hebben, klinkt het in de zaal. Van het onderwerp, van de verhalen, van de discussie. Hij had de deelnemers waarschijnlijk geadviseerd om vooral goed te luisteren. Dat vond hij erg belangrijk. Huidig RDA-voorzitter Jan Staman benadrukt dat vertrouwen ook cruciaal is. In het proces en in elkaar. “Anders kun je ‘t schudden.”

Over de Vaarkamplezing

De Vaarkamplezing is een gezamenlijke productie van de RDA en de Faculteit Diergeneeskunde van Universiteit Utrecht, op verzoek van de minister van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur (LNV).

Het is een regelmatig terugkerende lezing, die op initiatief van de Tweede Kamer is ingesteld als herinnering aan de in 2011 overleden professor Henk Vaarkamp, tijdens zijn leven hoogleraar Veterinaire Apotheek en voorzitter van de RDA. Het onderwerp van de Vaarkamplezing heeft altijd te maken met het welzijn en de gezondheid van dieren in Nederland.

Gezamenlijk naar een dierwaardige veehouderij

In 2020 vroeg de minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit aan de RDA hoe een dierwaardige veehouderij eruit zou kunnen zien. De RDA kwam met zes leidende principes. “De kern van deze benadering is dat we het dier en zijn behoeften als uitgangspunt nemen,” zegt hoogleraar dierenwelzijn en RDA-lid Bas Rodenburg.

“Centraal staat de mogelijkheid voor dieren om hun natuurlijke gedrag te vertonen en dat gedrag te gebruiken om zich aan te passen aan de omstandigheden in hun omgeving. Dan is de kans het grootst dat het dier zich ook goed voelt en een positieve emotionele toestand kan bereiken. Aan de basis vinden we de erkenning van de intrinsieke waarde van het dier. Vervolgens zijn er drie belangrijke pijlers die het biologische functioneren van het dier bepalen: goede voeding, een goede omgeving, en een goede gezondheid.”

“Respect voor de intrinsieke waarde houdt in dat we het dier erkennen als een wezen met gevoel dat pijn en plezier kan ervaren. Dat betekent ook dat inbreuken hierop zoveel mogelijk voorkomen moeten worden. Dus bijvoorbeeld geen routine-matige, lichamelijke ingrepen uitvoeren zoals het couperen van staarten bij varkens. Het huisvestingssysteem moet dan natuurlijk ook afgestemd zijn op de behoeften van het dier. Want varkens waarvan bijvoorbeeld de staarten intact zijn, hebben meer ruimte en omgevingsverrijking nodig.”

Om zulke aanpassingen te kunnen doen, zijn andere manieren nodig voor het ontwerpen van veehouderijssystemen, zoals diergericht ontwerpen. “Dat is een werkwijze waarbij het huis-

vestingssysteem wordt ontworpen vanuit de behoeften van het dier. Sommige aanpassingen vragen een grote verandering van huisvesting en management, denk bijvoorbeeld aan melkveebedrijven waar het kalf bij de koe wordt gehouden.”

Stofbaden

Waarom zouden we moeten aansluiten bij de natuurlijke gedragsbehoeften van dieren, zoals stofbaden of het scharrelen van kippen? “Gedragsbehoeften zijn onderdeel van de aard van het beestje. Ze zijn op zichzelf belonend voor het dier en dus prettig om uit te voeren. Bovendien spelen deze gedragingen een belangrijke rol in de mogelijkheden van het dier om zich aan te passen aan de omgeving. Door te stofbaden verzorgt de kip haar verenkleed, verwijdt ze parasieten en kan ze ook afkoelen.”

Maar hoe meten en weten we nu eigenlijk hoe dieren zich voelen? “Het gedrag dat dieren laten zien en de keuzes die zij maken in hun omgeving kunnen ons iets vertellen over hoe ze zich voelen en wat hun voorkeuren zijn. De lichaamshouding en bijvoorbeeld de oor- en staarhouding kunnen laten zien of een dier opgewonden is of niet, en of het zich goed voelt of niet. Bij varkens loopt er zelfs een onderzoek naar toepassing van een automatische *face-reader*, zoals die ook bij mensen wordt gebruikt.”

“De geluiden die dieren maken, waarmee ze ook met elkaar communiceren, zijn een hele belangrijke bron van informatie. Daarnaast meten we bijvoorbeeld ook fysiologische indicatoren, zoals stress- of gelukshormonen of hartslagvariabiliteit. Dat is natuurlijk in de praktijk een stuk lastiger.”

Stappen naar een dierwaardige veehouderij:

- We nemen het dier en de behoeften van het dier als uitgangspunt
- Het systeem moet diergericht worden ontworpen
- De dieren moeten zonder routinematige ingrepen worden gehouden; het systeem van de toekomst moet daarbij aansluiten
- Er moet ruimte zijn voor natuurlijk gedrag en er moet keuzevrijheid zijn voor het dier
- Tools om gedrag en welzijn te meten zijn in ontwikkeling; daarmee kunnen we de actuele stand van zaken monitoren.

Samenwerking met alle betrokkenen

Rodenburg is ervan overtuigd dat we alleen verder komen in de transitie als we de samenwerking aangaan met alle betrokkenen. “Een mooi voorbeeld vond ik de gezamenlijke oproep van ZLTO, POV, de Brabantse Milieufederatie, Caring Farmers en de Dierenbescherming onlangs aan de provincie Brabant om stappen richting dierwaardige veehouderij mogelijk te maken.*

*Ook in Europa zie je dat er stappen worden gezet. Eén van de uitkomsten van de Strategic Dialogue van Ursula von der Leyen met de sector en overige stakeholders in Brussel was dat de partijen gezamenlijk aandringen op de herziening van de welzijnswetgeving voor 2026. Ze adviseren om deze wetgeving te toetsen aan het Five Domains-model van David Mellor, dat sterk verwant is aan de zes principes voor dierwaardige veehouderij. Dus ook in Brussel zijn de zaken in beweging.”

“Als onderzoek en onderwijs zijn wij klaar om onze bijdrage te leveren. Wageningen Universiteit & Research en Universiteit Utrecht zijn betrokken bij het opstellen van de kennisagenda dierwaardige veehouderij en zullen daar alle kennispartners bij betrekken. Daarnaast zijn de groene hogescholen gestart met het lectorennetwerk dierwaardigheid in praktijk, waarin aspecten rond dier, mens en maatschappij verder worden uitgewerkt en omgezet in onderwijs en praktijkonderzoek.”

De strategie van *small wins*

De vraag hoe maatschappelijke problemen op bestuurlijk niveau veranderd kunnen worden, kun je vanuit heel veel perspectieven beantwoorden. Dat van Katrien Termeer, hoogleraar bestuurskunde aan Wageningen University & Research, is vanzelfsprekend het bestuurskundige.

Termeer trapt af met het antwoord op de overkoepelende vraag van deze dag: 'hoe dan?'. "In de bestuurskunde hebben we daar een heel eenvoudig model voor. Er is een maatschappelijk doel. Daarvoor bedenkt je een slimme mix van ingrediënten. Op basis daarvan veranderen bedrijven hun aanpak. En dan heb je je doel bereikt. Dan zou je eigenlijk al klaar zijn", zegt ze ten overstaan van een grinnikende zaal. "Maar het werkt natuurlijk alleen bij heel simpele problemen."

Ze herinnert het zich nog levendig. In 1996 was Termeer nog een jonge ambitieuze ambtenaar bij LNV, en gaf ze een lezing over de vraag hoe je dierenwelzijn stuurt. Er ontstond razendsnel discussie die ging in de richting: het is eigenlijk nog best overzichtelijk, en we veranderen de wet gewoon een beetje. Toen stond een man op die werkte bij de voorganger van de huidige NVWA. In een emotioneel betoog zei hij: "Jullie denken toch niet dat ik bij mijn maten ga controleren of ze hun hokken wel tien centimeter langer maken?" Termeer kwam tijdens die lezing niet verder dan haar eerste slide. De conclusie: dit gecompliceerde probleem vergt een geavanceerde aanpak.

Huishouden, verhuizen en samen op avontuur gaan

Als het gaat om veranderen zijn er verschillende vormen, legt Termeer uit. De eerste draait om verbeteren: het zelf doen maar dan steeds een beetje beter. De tweede is een transitie, waarbij je het hebt over nieuwe technologieën en samenwerkingen op ketenniveau. De derde is een echte transformatie, die gaat over andere waarden en anders nadenken over waar we heen willen. Huishouden, verhuizen naar een nieuw huis en samen op avontuur gaan, dat is eigenlijk de versimpelde strekking. Termeer past ze toe op de dierwaardige veehouderij.

“Met verbeteren kun je wat kleine dingen realiseren, maar niet voldoende om er in 2040 aan te voldoen. Met transities kom je al een heel eind. En als je kijkt naar transformatie, dan ga je ook echt kijken naar de rol van het dier in het voedselsysteem.” Het zijn keuzes die je moet maken, en die zijn niet simpel. Want ook verbeteren kost al veel geld en dan moet je wel weten dat je in 2040 goed zit. “Alles hangt samen.”

“Bij zulke complexe problemen waar transities en misschien zelfs transformaties nodig zijn, zie je binnen de overheid een aantal reflexen ontstaan”, weet Termeer. “De eerste is dat we onszelf overschatten. We doen net alsof het een simpel probleem is dat we wel kunnen oplossen. De tweede is verlammen, zo overweldigd raken dat je niks meer doet, dat je heel cynisch wordt.” Reflex drie is om te bagatelliseren. En als laatste is er polariseren, er een wij-zij discussie van maken. “Al die reflexen zijn niet bevorderlijk voor het vertrouwen van burgers, boeren en bedrijven.”

Small wins

Termeer haalt vaak een heel andere strategie voor verandering aan: die van de *small wins*. “Kleine maar heel betekenisvolle stappen, die samen zouden kunnen optellen tot een dierwaardig voedselsysteem.” Ze noemt nieuwe natuurlijkvriendelijke bedrijfssystemen, partnerschappen, beleidsmaatregelen of burgerinitiatieven. Voor succes van die *small wins* zijn er wel duidelijke randvoorwaarden. Zo moeten er strenge criteria aan zitten, dient het een tastbaar positief resultaat op te leveren en moet het gaan om technische innovatie maar ook sociale innovatie. En er is altijd veel energie. Overigens hoeven die *small wins* niet klein te blijven, legt Termeer uit. “Ze kunnen verspreiden, verbreden en je kunt ze verdiepen, ze nog wat radicaler maken.”

Zo’n strategie van *small wins* vraagt ook een en ander van de overheid, die een cruciale rol heeft bij het succes. “Maak een stabiele ambitie die niet in beton is gegoten maar wel genoeg prikkelt en ruimte biedt. Ga kijken in het veld. Welke *small wins* zijn er al die passen binnen onze ambitie? Kijk ook welke beleidsinterventies je kunt ontwikkelen om die initiatieven te verspreiden, verbreden en verdiepen. En houd dit in je achterhoofd bij de evaluatie.”

Termeer benadrukt dat interventies dienen te worden ontwikkeld in samenwerking met initiatieven. “Wat betekent het bijvoorbeeld voor de rollen van de overheid als je wilt inspelen op die *small wins*?” Ze noemt een aantal do’s en don’ts. “Stereotypeer niet. Pamper initiatieven ook niet. Wees een sterke partner. Initiatieven in de steek laten als omstandigheden veranderen werkt niet. Valse hoop bieden evenmin. Steek je nek uit. Geef niet zelf het slechte voorbeeld, zoals praten over dierwaardige veehouderij maar zelf plofkoppen verkopen in de kantine. Zorg dat barrières niet groter worden. Doe niet aan micromanagement. Voer coherent beleid.”

Gezagvaardige overheid

“De strategie van *small wins* vergt een gezagvaardige overheid. Daar ben je niet zomaar, dat moet je gegund worden door burgers, overheid en bedrijven.” Termeer noemt de cruciale randvoorwaarden. “De eerste is bekwaamheid. Weet waar je het over hebt en laat af en toe een succes laat zien. Wees ook betrouwbaar, doe wat je zegt. Wees rechtvaardig en betrokken, toon empathie. Het betekent ook dat je respect hebt voor de leefwereld en emoties van burgers, boeren en bedrijven.” Een gezagvaardige overheid, besluit ze, is bijna een basisvoorwaarde om de strategie van *small wins* richting een dierwaardige veehouderij in 2040 voor elkaar te krijgen.”

Samen in vertrouwen de goede richting definiëren

Tijdens een paneldiscussie onder leiding van Margreet Reijntjes maken Elbert Roest (voorzitter Convenant dierwaardige veehouderij), Roy Meijer (voorzitter Nederlands Agrarisch Jongeren Kontakt) en Vera Bavinck (pluimveedierenarts en oprichter KipUP) de balans op. “Als het vertrouwen er is, kan er meer.”

“Die *small wins* uit de lezing van Katrien Termeer, is dat eigenlijk wat jij hebt gedaan?”, vraagt Reijntjes aan KipUp-oprichtster Vera Bavinck. “Het was wel de oorsprong”, zegt ze. Als pluimveedierenarts zag Bavinck dat welzijn eigenlijk volledig ontbrak binnen het routinewerk. Zo had ze van de veelvoorkomende borstbeenbreuk bij leghennen tijdens haar studie nog nooit gehoord. Hoe kán dat, dacht ze. En ze besloot de meetmethode voor kippenwelzijn te gaan ontwikkelen.

Elbert Roest vertelt dat een grote groep verschillende stakeholders de afgelopen zomer in staat is geweest een routeplanning te maken richting een dierwaardige veehouderij. Hij zag hoe de sectoren en partijen als de Dierenbescherming handreikingen deden. “Het gezamenlijke besef is er. Als het gemeenschappelijke belang omarmd kan worden in wetgeving, dan is mijn hoofdvraag: is het landelijk bestuur in staat om de routeplanning te omarmen?” Het zou meer dan een *small win* zijn.

Bottom-up beweging

Roy Meijer heeft samen met zijn ouders een melkveebedrijf in Drenthe, waar een kleine 250 melkveekoeien staan. “*Small wins* gaat ook over ze inzichtelijk maken”, zegt hij. “Daar zijn we niet zo goed in, om ze te laten zien. Zo’n stapje is op ons bedrijf dat we onze koeien ouder laten worden. Want een koe die langer bij ons is, is beter in staat zich aan ons management aan te passen. En het overtollige jongvee verkopen we aan andere boeren.” Meijer pleit voor een bottom-up beweging richting dierwaardige veehouderij. “Want hoe ga je die zes principes, theoretische inleiders, in praktijk brengen? Dierwaardigheid is net als met stikstof geen praktisch iets waar je uit moet komen, het is een vertrouwens-iets. Durf je als Dierenbescherming aan tafel te zeggen: ik vertrouw de sector? En andersom? Als het vertrouwen er is, kan er meer. Maar op een of andere manier zijn we dat kwijt. En dan kom je er samen niet meer uit.”

Troetelbedrijven

“Dit is een onwaarschijnlijk belangrijk punt”, zegt Roest. “De dialoog aan de convenanttafel is waarachtig. Maar dan kom je bij randvoorwaardelijkheid. De overheid moet er geld in stoppen en de vergunningverlening op orde hebben. Markt en keten moeten bereid zijn om vlees op eigen markt te

vermarkten, tegen een hogere prijs. En de burger moet die prijs willen betalen. Iedereen zal een inspanning moeten leveren.”

Bavinck: “Ik sta er toch een beetje anders in. Dieronwaardigheden die ik heb gezien, staan nog als een huis. Ik zie de sector heel veel geld verdienen. En ik heb niet gezien dat de urgentie er is om vervolgens de focus te leggen op dierwaardigheid. We produceren heel veel voor de export. Dan kunnen de prijzen niet onevenredig omhoog want dan ben je je positie kwijt. Dus als we het hebben over dierwaardig, dan zal dat niet voor de export zijn. Ik zie heel mooie initiatieven. Maar het zijn altijd kleine troetelbedrijven, zoals ze ook wel worden genoemd. De grote bulk staat er nog anders in. En ergens moet je aan de hand van wetgeving een grens trekken. Zeggen: zo werkt het dus niet meer.”

Meijer: “Dat er geld verdiend wordt, dat valt niet te ontkennen. Nu is er een convenant, en ik denk dat het verstandig is om daar invulling aan te gaan geven. Wat betekent dierwaardig in de praktijk?”

Landbouwvoorlichtingsdienst 2.0

Roest: “Als de richting samen bepaald wordt, als je de hoofdlijnen kunt vastleggen in algemene maatregelen van bestuur en je ook de keurmerken vormgeeft... dan moet je vervolgens wel met de boeren aan de slag om de cultuurverandering verder te brengen. Er zou een landbouwvoorlichtingsdienst 2.0 moeten komen, die in samenwerking met scholen en universiteiten cultuurverandering helpt vormgeven. En dan moeten we naar een situatie waarin verandering echt gaat plaatsvinden. Het goede nieuws is dat alle partijen aan die tafel hebben geaccepteerd

dat die zes principes het uitgangspunt van denken zijn. We hebben dat urgentiegevoel. Nu gaat het om de weg daarheen.”

Meijer: “Er is nog iets belangrijkers dan geld verdienen en dat is bestaansrecht. Je kunt als boer je best doen, maar als je de streep niet haalt die de overheid trekt, dan is het *schluss*. Ik wil graag investeren, maar niet als ik niet weet of het de goede richting is. Als je dierwaardigheid in de wet opschrijft, moet ook duidelijk worden waar je aan moet voldoen. De politiek moet dat omarmen en zeggen: deze kant gaan we op met elkaar.”

Bavinck: “Het is ook deels cultuur. De studenten die nu in hun master zitten, kijken toch vaak ook anders naar dieren. Toen ik studeerde was je hard, en je was zeker geen vegetariër. Het is totaal omgeslagen. Mensen zijn nu veel meer bezig met ‘dit is een individueel dier’. Ik ben daar heel positief over gestemd. Het geeft aan dat het hele denken vanuit bottom-up gaat vernieuwen.” De pluimveedierenarts merkt dat ze de sector nog wel echt moet overtuigen aan de slag te gaan met KipUP. “Het gaat meestal om aandacht en tijd. Je moet het vertalen naar hun dagelijkse werk. Pluimveeouders zouden niet meer aan dierwaardigheid moeten willen werken ‘voor de Dierenbescherming’. Ze moeten het willen voor de kippen en zichzelf.”

Roest sluit af: “Wat zou ik Henk Vaarkamp graag gekend hebben. Ik heb begrepen dat hij onwaarschijnlijk goed in staat was naar anderen te luisteren en hun drijfveren te begrijpen en vervolgens te verbinden. Wat ik hoop, is dat de minister heel goed gaat luisteren en gaat proberen de drijfveren van al die andere spelers aan tafel op te halen en het vertrouwen te hebben in dat wat ze met elkaar hebben bereikt.”

2024, Raad voor Dierenaangelegenheden, Den Haag

© Sommige rechten zijn voorbehouden / Some rights reserved

Voor deze uitgave zijn gebruiksrechten van toepassing zoals vastgelegd in de Creative Commons licentie Naamsvermelding 3.0 Nederland. Voor de volledige tekst van deze licentie zie www.creativecommons.org/licenses/by/3.0/nl/

Opmaak:

Xerox/Osage, Den Haag

www.rda.nl

Raad voor Dierenaangelegenheden

Bezuidenhoutseweg 73

2594 AC Den Haag

RAAD VOOR DIERENAANGELEGENHEDEN